

Ötlető: SZOMYAS SCHIFFERT GÉORGE
Összeállítás ideje: 1963.

TART.: A MAGYAR REGŐSÉNEK, TÍNNYOGOK
EREDETE

47 lap

FÖLDRAJZI MUTATÓ: BUDAPEST

SZAKMUTATÓ: XXVI

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁRKÖZS

ÁTVEZETVE AZ EGYS. LTK. 6781-es TÉTELE ALÓL

6781

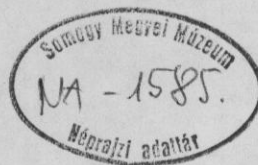

CONGRESSUS INTERNATIONALIS

FENNO - UNGRUSTARUM

BUDAPESTINI HABITUS

20-24.IX.1960

Akadémiai Kiadó, Budapest 1963, 364-396. lapon

FINNISCH - UGRISCHE HERKUNFT
DER UNGARISCHEN "REGÖS "
GESANGE

von

Gy.Szomjas-Schiffert

A MAGYAR REGÖSÉNEKEK
FINNUGOR EREDETE

Szomjas-Schiffert Gy.

B u d a p e s t

Kodály Z. professzornak ajánlom

I. Bevezetés

364

Jelen munka a magyar regösének zenei kifejezés-módjának finnugor eredetével foglalkozik. Mint a-hogy ugyanis szónoki nyelv van, ugyanugy zenei nyelv is létezik, és ha " európai népdalról " egyáltalában beszélhetünk, akkor annak egyik legfontosabb forrása az őskorban elterjedt finnek és ugorok régi zenéje. Ez a zenei dialektus azonban mégis szélesebb kategória, mint a beszélt nyelv ; ugyanis míg a nyelvtudomány még manapság is csupán a Volga-könyöktől többfelé vándorolt finn népek nyelvének az összehasonlításával foglalkozik, a zenei kutatásnak nemcsak a vándorlási utvonalak mentén fennmaradt zenei emlékeket kell gondosan figyelembevennie, hanem azokat a stílusáramlatokat is, amelyek a kultúra művészi területén a nyelvi határoktól függetlenül jelentkezni szoktak. A finnugor népek k ö z ö s zenéjét még nem kutatták fel, és egyedül Magyarországon biznak abban, hogy ezt a feladatot meg is lehet oldani.

A Bartók B. és Kodály Z. szellemében tevékenykedő néprajztudósok közül Szabolcsi B., Nagy B.C. és Vargyas L. fáradoztak sikeresen azon, hogy népzeneink finnugor zenei emlékeit, amelyek sűrű török réteg alatt rejtőztek, felszínre hozzák. Bár az egyes finn-

ugor népek zenéjét összehasonlító módszerrel eddig még nem vizsgálták át, a kérdésnek mégis van már irodalma. Szabolcsi B. 1933-ban három osztály melódiát a magyar siratók típusával tudott egybevetni.¹ ; 1934-ben két finn dallamot magyar regös-dallamokkal hozott összefüggésbe²; 1938-ban Kodály Z. cseremisiz /mari/ dallamokat hasonlított össze a magyar példákkal³ ; Nagy B.C. 1946-ban egy osztály dal⁴ magyar megfelelőjét találta meg, aztán néhány lapp Juoigos-dallamot hasonlított össze magyar anyaggal⁵ ; Vargyas L. 1953-ban az ázsiai ugorok dallamszerkesztési elveit ismerte fel magyar típusokban.⁶

365

A zenei finno-ugrisztika egy fajtáját alapozták meg tehát így; a finn folkloristákat mégis guzsbakötötte a magyar és cseremisiz népzene moll-pentaton jellege és ereszkedő quintváltós szerkezete, mely lényeges eltérés a többi finnugor nép zenéjétől.⁷ Csak az altáji népek / török, mongol, mandzsuriai / zenéjének megismerése után vált világossá a magyar kutatók számára, hogy a magyar és cseremisiz népzeneben finnugor és török zenei bifurkációról van szó, és mindkét réteget különböző irányban kell kutatni.²

Magam is tevékenységgel a finnugor zenei kutatásokhoz csatlakoztam. A lapp népzenevel kezdtem, amely a hideg éghejlat okozta elzártság következté-

ben eredetiségét leginkább megőrizhette.⁸ Körülbelül 90 lapp Juoigost lehetett magyar dallamokkal kapcsolatba hozni. Kutatásomat a lapp-magyar népdalrokon-ságról 1958-ban fejeztem be; kiadót még nem találtam rá.

Közben az észti-magyar anyag összehasonlítását is elvégeztem. Körülbelül 50 észti dal magyar megfelelőjét találtam meg. Jelenleg a finn anyaggal foglalkozom. A lapp, észti és finn anyag beható vizsgálata és a többi rokon nép dallamközléseinek az átnézése olyan dallamokat tár fel, amelyek három-négy finn-ugor nép népdalkincsére jellemzőek. Ezeket kell tehát bizonyos szűrés után a finn-ugor alapidallamok mai változatainak tartanunk. Minden zenei összehasonlítással olyan jellegű módszertani kérdések is támadnak, melyek megoldása az egész művelet tudományos értékét meghatározza. Az alapelvek kidolgozásához az alapvető finn iskola és az említett kutatók mellett F.Kuhac, K.Sachs, E.Hornbostel, I.Kunst, W.Danckert és W. Wiora is hozzájárultak; az összehasonlítás módszertanát az elért eredmények kritikai vizsgálata során is állandóan továbbfejlesztik.

Tekintettel az eddigi kutatások sebezhető pontjaira és hiányosságaira, dallamösszehasonlításaim során finnugor szempontból olyan etno-kritikai mód-

366

szert dolgoztam ki, amelynek szűrőjén minden fennakad, vagy különleges bizonyítást igényel mindaz, ami történelmi, földrajzi, filológiai és néprajzi szempontból nem felel meg teljes mértékben. Ez a módszer rokon a német kutatók etno-zenei irányzatával, mégsem azonos azonban vele, mivel a finnugor népek családjának kutatási anyagát vizsgálja speciálisan és következtetéseit a még ma is élő népdal-anyaggal való módszeres összehasonlításból nyeri.

A dallamösszeállításához használt etno-kritikai komplex módszeremnek három szakasza van:

1. A tudományos felmérés.
2. Az etnikai vizsgálat.
3. A dallamvizsgálat.

1. T u d o m á n y o s f e l m é r é s n e k nevezük a dallam, ritmus, a hangnem és szerkesztés minden hasonlóságának regisztrálását; mégis minden más folklórjelenséget is figyelembe kell venni. Ez a nyersanyag, amelyet meg kell vizsgálnunk.

2. A z e t n i k a i v i z s g á l a t annak kutatását jelenti, hogy a dallam:

a/ Az egész etnikum sajátossága-e, vagy csupán egy elhatárolt területre jellemző-e, vagy pedig egy helyi fejlődés eredményét jelenti-e.

b/ Kinek a tulajdona az adott dallam? Mert

lehet: velehozott, önállóan fejlődött, régebben vagy csak újabb időben átvett nemzetközi dallam is.

3. A melódia vizsgálatnál a dalokat közös hangjegyértékben /legtöbbször negyedekben /, közös hangjegytövekre / általában a g' alaphangra / egymás alá írjuk, hogy a dallamot, szerkezetet, ritmust, hangnemet és más vizuálisan is ábrázoljunk.

A finnugor népek forrásanyaga I.Krohn,⁹ A.Launis és A.O.Väisänen, / a finn iskola / gyűjtéséből majd W.M.Wassiljev,¹⁰ R.Lach, H.Tampere, és Tirén K. finn, lapp, észt, cseremiszi, mordvin, zürjén, votják, vogul és osztyák dallamgyűjteményéből és végül a magyar népdalgyűjteményből áll.

II. A regös-kérdés kialakulása

Manapság a " regölés " énekes népszokás, amelyet Magyarországon a dunántúli megyékben, Vas, Sopron, Zala, Somogy és Baranya megyékben és nyomokban Komáromban és az erdélyi Udvarhelyen találunk meg. A szokás lényege az énekes formában történő jómód varázslás és a fiatal párok egymáshozvarázslása, amelyet olyan házaknál adnak elő legények vagy fiúk, ahol házasságra érett leányok vagy fajak vannak. Az

időpont legtöbbször karácsony másodnapja ; tartalma szerint emlékeztet a pogánykor téli napforduló ünnepeire. A mai szöveg üdvözlésből, a jómodot varázsló dalból, a párok megénekeléséből áll, és ajándékok kérésével fejeződik be. Összefoglaló gyűjtemény jelent meg a Magyar Népzene Tára Copus Musicae Popularis Hungaricae / MNT / második kötetében: Jeles napok. ¹¹ Ez 109 regöséneket tartalmaz; azonkívül a legutóbbi időből is további 50 kéziratos példánnyal rendelkezünk.

A történelmi nyomokat, amelyek ehhez a szokáshoz kapcsolódnak, évszázadokon keresztül 1219-ig, azaz az Árpád-házi királyok koráig követhetjük. Ebben az évben ugyanis az egyik királyi dekrétumban egy udvaroncot Regüs néven emlitenek. Egy 1347-ből származó okirat bizonyítja, hogy az Árpádházi és az Anjou-házi királyi udvarokban "Regös"-nek nevezett tréfameseterek léptek fel. ¹²

A szokás szövegét 1838 óta ismerjük. ¹³

A regösénekek módszeres gyűjtését Sebestyén Gy. muzeológus kezdte meg 1897-ben, és négy év alatt 80 falusi tanító segítségével 179 helységből sok regöséneket állított össze írásban, közöttük 13-at fonográfra is vett. Ebből a gyűjteményből annak idején

válogatás jelent meg Sebestyén Gy. terjedelmes tanulmányával.¹⁴

Sebestyén Gy. úgy vélte, hogy a pacifikált avarok és szlovén szolgálk az ujévi calenda-ünnepek formális szokásait tanulták el a Pannóniában állomásozó légióktól, és hogy ezeket aztán az ott később letelepedő magyarok vették át. Sebestyén Gy. a regösök énekét szláv eredetű recutativoknak tartotta, és véleményéhez csatlakozott a horvát zene-folklórista, F.Kuhac, is, aki erről a témáról az "Ethnographia" / Budapest / c. folyóirat 1901-es évfolyamában közölt imponáló tanulmányt.¹⁵ F.Kuhac, érveit a regösénekek fődallamaira vonatkozóan csak 60 év múlva, az itt következő finnugor zenei tapasztalat alapján lehetett megdönteni.

III. A regösénekek szövege

Sebestyén Gy. ugyan - a szöveg tartalmát illetően - a sumér, perzsa, görög és római vonatkozások mellett a török és finnugor samanizmus elemeinek is bizonyos jelentőséget kívánt tulajdonítani, ezt azonban mégis meglehetősen hiányosan értékelte. A versformák vonatkozásában szintén holtvágányra tévedt,

amikor azt vélte megfigyelni, hogy a szláv recitativót csak nehezen lehet az " ősi nyolcas " - hoz magyarítani.

Mostani kutatásom folyamán a regösénekek rimtelen szövegét, amely nem számlál szótagot és nem ismeri a versszakra tagolást, a legújabb verstörténeti kutatások eredményeivel hasonlítottam össze. Uttörőek voltak ebben a vonatkozásban Jacobi Lányi E. eredményei, aki az " Ethnographia " c, folyóirat / Budapest / 1942-es évfolyamában teljes sikerrel döntötte meg azt a felfogást, hogy a mi régi, költői nyelvelmékeinket a nyugateurópai prozódia elvei szerint lehetne megítálni.¹⁶ Azt hangsúlyozta, hogy azok az északi tudósok, akik nem vették figyelembe a finnugor énekszövegek zenéjét/T.Lehtisalo, A.E. Ahlquist, K.F.Karjalainen, A.Kannisto, Y.Wichmann, H.Paasonen, Bán A./, a szamojéd, lapp, vogul, cseremis és mordvin dalt a próza és költészet közötti " valaminek " tartották, amit recitativónak lehet jellemezni. Ugyanezt tartották később a magyar sira-tótól is. Jacobi Lányi E. azt is megpróbálta bizonyítani, hogy az " ősi nyolcas " vers törököknél s a finnugor népeknél sem tipikus jelenség. A Kalevala és a vele rokon népdalkategória a valóságban " nyolcas ", de már a nép magasabb kulturszínvonalára utal. Ezzel szemben a vepsz daltörödéék E.N.Setäläs

közlése/, a karél ima /Holmberg közlése/, a vót sirató, a mordvin népdal, sőt a setukéz-észt dalok nagy része is nem szótagszámlálok. Ezeknek a sorfajtáknak egyike sem keletkezett a másiktól; mert mindegyik az eredeti alapformában, szabad ritmusu ösversben maradt fenn, állapítja meg Jacobi Lányi E. és annak a véleményének ad hangot, hogy a finnugor költészetben nem a zene teremtette a ritmust, hanem a nyelv természetes ritmusa fejlődött versritmussá. A magyar nyelv nem ismeri a szóhangsúlyt, hanem ehelyett mondathangsúlyt, melynek legkisebb hangsúlyos egysége nem a szó, hanem a mondatszakasz /frázis/; ami által a beszéd hosszabb részeit kötjük össze, mint ahogy ez a nyugateurópai verslábak /jambus, trocheus stb./ méretében lehetséges. Vargyas L. ezeket a felfedezéseket a magyar népdal számára is általában érvényesnek tartotta; felfogása szerint az egyes mondatszakaszokban levő, többé kevésbé nagyszámu szótagok egymást lassítással illetve gyorsítással " kiegyenlítik".¹⁷

Ennek megfelelően a Sebestyén Gy. által "idegen"-nek tartott regös-költészetet finnugor hagyomány-nak kell tartanunk és benne - ha romlott állapotban is - Árpád-kori népköltészetünk szövegeit kell lát-nunk. Tehát rosszul tennénk, ha a regösének magvát

négysorosa refrénekből keresnénk, mivel ezek már a modern fejlődés utját jelölik.

A regös-szöveg részeiből a "Haj regő rejtem" refrén alapszövegével eddig is sok filologus foglalkozott. Külön irodalmak foglalkoznak a "Haj" szó értelmezésével, és a "regő rejtem" további szövegrésszel is.

369 A Haj/hej/ megoldását Erdődi J.¹⁸ adta Sebestyén Gy., O. Donner, Y Blomstedt, és Szinnyei J. után. Véleménye szerint ugyanis a kortárs, Luitprant barát által ismertté vált "hui, hui!" nemcsak harci kiáltás volt, hanem a magyarok istent-hívó szava is 1933-ban a merseburgi csatában. Az osztyákok és a vogulok sámánja, a Kajne-um "kiáltó férfi" Munkácsi B. szerint a Kaj! kiáltással nemcsak a medvét, hanem az ellenfelét is az istenségnek akarja ajánlani. Pais D. a K h mássalhangzóra a finnugor nyelvi fejlődést bizonyította be.¹⁹

A regő rejtem szövegrészt Hunfalvy P., Budenz J., Vikár B., Sebestyén Gy., Szily K., Pais D. után egy összefoglaló tanulmányban magyarázta.²⁰ A rege szónak ma új értelme van; valamikor jelentése varázsolni volt - a regös jelentése mágus, csodadoktor, az ősvallás varázslópapja, sámán. A rejt igének jelentése van: 1. melegíteni, 2. varázslással gyógyítani.

A népi regös-előadás fő motivuma a verázslás és a fiatal párok megéneklése.

IV. A regösének dallamáról

A regösénekek és a siratók a magyar népzene ama rétegét képviselik, amelyre a " primitív " jelző illik. Az amorf zenei anyag élesen elüt a fejlett négy soros népdalformától, amely a magyar népzene tulnyomó többségére jellemző.

A regösének zenéje szövegpárok összekapcsolásából áll, amelyek különböző dallamtípusokba tartoznak, s amelyek a szöveg igénye szerint szabadon lehet bővíteni vagy csökkenteni. Itt az a régi alkotókedv jelentkezik, amit már említettünk; a még lazán egymáshoz kapcsolt ütempárok a fejlődésnek ama szakaszát mutatják, amelyben a nyelvezet a litániaszerű típusból kilépve egy bizonyos formát kezd felvenni. Az ütempárok ismétlésével ingamozgás és szerkezeti egyensúly keletkezik, amely már a kétsoros népdalformához közeledik. Hasonló ütempár-szerkezet jellemző a nyugati finnek és ugorok népdalainak nagy részére és majdnem minden magyar gyermekjáték-dalra.

A "regös"-ök zenéje dur-hexachord; sajátossá-

gának, történelmi kapcsolatainak, fejlődésének és összefüggéseinek lényegét eddig alig vizsgálták. Ennek a tétlenségnek oka F.Kuhac, analízise volt, aki a fejlettebb technikájú regőséneket vizsgálta,¹⁵ és ezáltal ennek melódia-filológiáját hosszú időre elhallgattatta.

370

A magyar zenei folklornak, ami csak a század elején jött létre egyáltalán, eleinte alapvető dolgokkal kellett foglalkoznia: a magyar népzene egyes alkotórészeinek összegyűjtésével és megismerésével, hogy csak azután elemezhesse a jelenségeket. Népzeneink²¹ pentaton rétegének felfedezésével lehetővé vált, hogy a népvándorlás útjait követve egészen az ázsiai forrásokig jussunk vissza, hogy ott tájékozódjunk. Nem csoda, hogy a dallamban és szerkesztésben oly gazdag török, mongol és kínai zenekultúra a sokkal szerényebb ó-európai kapcsolatokat elnyomta. Az itt következő dallamösszehasonlítások a dallamoknak ebbe az egyszerűbb és szegényesebb világába vezetnek; a tudomány számára azonban ez az út éppen olyan fontos, mint a másik, mert az igazság megismeréséhez vezet.

V. A regös-dallamok finnugor kapcsolata

A regös-dallamok minden f ő t i p u s a , amelyek befejezésül finnugor rokon-dallamaikkal mutatnak be, közös dallamformára vezethetők vissza, amelyet bizonyos analógiák alapján finnugor siratómakáma-nak nevezhetünk. A siratódal ősi szabad recitativója ugyanis még ma is él, mivel az elszakadt finnugor testvérnépek egyes ágai még mai is ugyanazzal a dallammal éd ugyanazzal a lamentáló szöveg-típussal búcsuznak el hozzátartozóiktól, mint közös őseik 4000-5000 évvel ezelőtt. Az ember legnagyobb fájdalma a hagyomány legerősebb fenntartójának bizonyult.

Ezt a dallamközösséget az 1.sz. példacsoport magyar- osztyák- lapp- finn- votják- mordvin- észt- és zürjén dallamainak párhuzamosságával ábrázolom, amelyek hosszú korszakok folyamán ismét hasonlóká váltak. Igaz ugyan, hogy a dallamrokonság megállapítása független a hozzátartozó szövegek tartalmából, mégis jellemző a hagyomány szivósságára, hogy a lapp, magyar és finn változatokhoz ma is még siratók tartoznak, és az osztyák változatok rokon dallamai közt szintén siratók találhatók.

1.

/ Lásd a kotta mellékletet /

Példacsoportom a/- d/ -ig terjedő részei ama dallamtípus szabad recitativóját ábrázolják, amelyben a makáma-szerű dallam a rögtönzött szöveg követelményeihez igazodva részekre oszlik. Az e/ - g/ részt ezzel szemben ütempárokba sűrítették / tömörítették / és a dallam lényeges részeit adják csak vissza. A kétsoros dallam, amely belőle keletkezik, a fejlődés útját mutatja, és magasabbrendű dalforma alapjává válhat. Különösen figyelemreméltó a S o-pentaton hangsor / sldrm / az l/f számú mordvin dalban, amelynek kapcsolatait 3. és 5. példacsoportomban fogom részletezni.

371

/ Kotta /

372

Az itt bemutatott dallamok nem véletlenül kiragadott példák a népek zenei anyagából, ellenkezőleg: tipikus jelenségek. A.Launis, ²² és Tirén K. ²³ 1416 dalt felölelő l a p p népdalanyagából eddigi kutatásaim alapján 17 példa tartozik ebbe a típusba; F.Bose, is sok változatra utal az általa gyűjtött, l/d alatt közölt f i n n sira/tó ²⁴ típusáról szólva, mégis sok van ilyen az eddig nyomtatásra adott kb 6500 finn dallam között ²⁵ ; A. Launis, ²⁶ és H.Tampere ²⁷ 3209 dallamot felölelő é s z t anyagában 168 sirató-dallam van ; R.Lachs, ²⁸ és A.O. Väisänen, ²⁹ 273 m o r d v i n dallama közt 13

ilyen jellegű; R.Lachs 82 v o t j á k népdala ³⁰ közül 23, és ugyancsak R.Lachs 64 z ü r j é n ³⁰ dala közül 2 tartozik ebbe a típusba; A.O.Väisänen 150 v o g u l ³¹ dallama 15-öt, az 58 o s z t y á k ³¹ azonban 4 ilyen példányt tartalmaz; a m a g y a r anyagban dzámuk többszáz. ³²

373

Mint ahogy ez ebből a felsorolásból is kiderül, a finnugor népek rendkívül szeretik ezt a dallam-típust, amelyet úgy tűnik, még az őskorban sajátítottak el és még ma is gazdag változatosságban él. A finn népek vonulási útján fellelhetőkön kívül kínai változatokat is ismerünk ³³; a legérdekesebb azonban talán bizonyos hasonlóság a dán balladák ³⁴ régi dallamával, amelyeket esetleg kapcsolatba hozhatnánk a finnséglelkeivel. A mi érdeklődési körünk ugyanis szélesebb, mint a filologusoké, mivel beolvadt régi népek nyomait a népzene megőrizheti; éppen ezért a hun népvándorlás hullámaival Nyugat-Európába jutott finn töredékeket ³⁵ szintén számon kell tartani.

/ 2. Kotta /

Ez a példacsoport a finnugor népeknél kedvelt "sira-tó-típus" tömör formáját demonstrálja: azt a két dallamsorból / két ütempárból / álló durhexachord-terjedelmű változatot, melynek első ereszkedő dallamsora / S_1 / 2. foku kadenciával,

374

míg a második ereszkedő dallamsor / S_2 / elsőfoku kadenciával záródik. Szabolcsi B. 1933-ban felfedezte, hogy ez a kétrészes dallamtípus az ugor népeket / magyar- osztyák- vogul- / zenetörténetileg összeköti¹ ; azóta persze bebizonyosodott / lásd az 1.sz. példacsoportot /, hogy a finnugor nép egyik közös ősi dallamáról van szó. A két részből álló dallamnak sok származéka van a finnugor népek zenéjében, mivel - mint ahogyan azt a tapasztalat mutatja - a két dallamsor külön is előfordul és ismét sok új típus forrásává váltak. Legfeltűnőbbben a finn, észt és mordvin anyag mutatja ezt. Példánkban a 2/e regös-ütempár a finnugor siratódallam-tő második sorának / S_2 // önállóvá lett változata, amit a töredékesség ellenére a további példák eredményei valószínűsítenek.

/ 3. Kotta /

375

A most következő 3., 4., és 5. példacsoportok egy közös dallamcsalád tagjai és siratódallam-tő első / S_1 / származnak. Ez a dallamrész minden példányban kétszer egymásután következik, kivéve a 3/a-b. sz. észt dalt, a 4/d.sz. finnt, az 5/a sz. észt és az 5/g.sz. finn dalt, - ezek ugyanis a teljes sirató-makámát / $S_1 + S_2$ / példázzák, és 3/c és 5/h sz. magyar sirató-töredékkel és az 5/b.sz.magyar

regös-töredékekkel nemzetközi szinten bizonyítják, hogy a hozzácsatolt dallamok a sirató-tő / S₁ / első elemének változatai. Leglényegesebb, hogy a dallamvonal eléri az alsó másodfoku kadenciális hangot.

Mai tapasztalatunk szerint a regös-éneklés fő jellegzetessége a kadenciában fellépő ötödik hangköz. ³⁶ Mostani regőspéldáink viszont a negyedekre, a későbbi példákban a másodikra szállnak. Ez a két szólam lehet az ősi forma, mert ugyanezt tartalmazzák a rokon népek hasonló dalai /3/a-b sz. észt, 3/e.sz. lapp, 4/b.sz. észt, 4/d sz. finn, 5/a sz. észt és 5/d sz. finn /. Csak az itt következő változatok, a 3/h-i sz. lapp és az 5/f. sz. finn utalnak arra, hogy az ötödik hangköz is a lehetőségek közé lehetne számítani.

/ Kotta /

A negyedik hangközre lépő " ritkaság " a Kuhac F.¹⁵ által a regös-cikkben bemutatott 3/d sz. szerb dal, amellyel F.Kuhac a regösének horvát eredetét kívánta bizonyítani. Érveit nem sokáig fogadták el. Sok gyermekdalt a regös-ütempárunkkal elutasított, mert nem hasonlítottak a felnőttek népdalaihoz, Ma már tudjuk, hogy gyermek és regös-dalaink némelyike finn-ugor hexachord örökséget hordoz, míg a felnőttek népdalait török elemekkel hatották át. Az, hogy a

horvát anyagban regös-motivumok előfordulnak, ismert sajátossága a peremterületnek, amely - periférikus helyzete következtében - a belső területek fejlődésében alig vagy egyáltalában nem vesz részt. Végül pedig teljesen valószínűtlen, hogy a horvátság a lappoknak, észteknek és finneknél ritmust és dallamot tudott volna átadni.

376

Ugy tűnik, hogy a 3/e.sz. lapp juoigos ősi hagyomány, mondhatnánk egy paläo-dallam lehet. A nagy terc elkerülése benne annyira feltűnő, hogy ez bennünket bizonyos megfontolásokra készítet. Hangneme do-tetraton, ami sirató-típusu dallamnál visszaesést jelent egy még régebbi intonációba. Éppen arra utal, hogy az összes hexachord sirató-diatonik egy korábbi ősi / esetleg ázsiai / So-pentatóniából származik. Ez bizonyíthatná a tipikus magyar sirató-énekekben gyakran érintett hatodik hangközt is, ami a So-pentatónia mi Hangja lehetne. Érdekes, hogy a So-pentatóniában egyébként idegen ti hang / nagy terc / a rokon népek eddig bemutatott finnugor dallamaiból hiányzik, vagy csak hangsúlytalan helyen, mint Pien-hang jelenik meg / 1/c lapp, 1/f mordvin, 2/b lapp, 3/a észte, 3/e lapp, 3/h-i lapp, 6/j votják /.

Ezekben a dalokban nyilvánul meg az a jellegzetesség, ami őket a nyugati zene dur-moll beállított-

ságától elválasztja. A finnugor jelleg nyomozásakor a lapp nép hagyományát szívesen használják ellenőrző próbának, mivel ez a népcsoport - az egykori finnség nyelvével és kulturájával - a régi örökséget a nyers Északon mint egy jégszekrényben megőrizte.⁸ A.Launis 853 dallamból álló lapp publikációja,²² amely különböző vidékek népzenejét inari és norvég nyelvjárásban nyújtja, érdekes tanulsággal szolgál. Miután ugyanis a pentaton-rendszerű anyagot átvizsgáltam, megállapíthattam, hogy belőle 40 % do-/drmsl/, 35 % so-/sldrm/, 9 % mi /msldr/, 8 % re /rmsld/ és 8 %-a la-/ldrms/ pentaton hangsor. Látnivaló tehát belőle, hogy a do- és so-pentaton hangrendszerek a t u l - n y o m ó többséget alkotják, és hogy az altáj népeknél / törökök, mongolok, mandzsuk / vezető szerepet betöltő La- pentatonia a lapp anyagban csak elenyésző számban fordul elő. Az, hogy a do- és so-pentaton rendszerek közül inkább a So-pentatónia számít finnugor jellegűek, a bemutatott példákön kívül olyan általános finnugor népzenei sajátosságokkal bizonyítható, amelyekről az ötödik példacsoportom tárgyalásakor fogok szólni.

A 3/e sz. lapp Juoigos egyébként prototipusként a vagans-ritmust tartalmazza, valamint a kanásztánc változatos szótagszámát / lapp " kolomejka " /.

A 8 + 7 szótagos első sornak az ismétlésnél már csak 7 + 7 szótagja van, sőt a második szövegsor a melizmált második ütemmel 6+7 szótagot alkot. A 3/g sz. magyar regös-példa 7+7 szótaggal, és testvérváltozatai / pl. 3/f, 4/a, 4/c / azonban 6+6 szótagosak. Ez a példacsoport világosan mutatja a regös-ritmus és a kanásztánc összefüggését, sőt az ungarisca tánc-típus 8+8 szótagos első részére is utal, ami fejlődése során sorismétlésekkel, aztán egy harmadik dallamsorral és az első dallamsor anyagából vett saphói sorral az ismert magyar ungarisca-formát adja. A finnugor példáimnak ingadozó szótagszáma igazolja Jacobi Lányi E.¹⁶ / 1.III.fej./ keleti verselméletét.

/ 4. Kotta /

377

4. példacsoportom az előzőnek a folytatása. A második hagközre lépő sirató-kadencia / S₁ / mellett az első hang most már nem az ötödik hangközről indul, hanem egyetlen ugrással letről, mint a 2/d sz. Megjegyzendő, hogy a 4/c. regös-töredék egy quinttel magasabban hangzik és csak további ütempárok során ereszkedik le a tonikára, - az ilyen jellegű regösének hangnemében elmosódott kettős réteget teraszt mutat, amely a magya r és cseremis népdalok ereszkedő quint-válasz stílusára hasonlít. Észre kell azonban vennünk, hogy ez a terasz az egyhangneműség

keretében jön létre és kadenciálisan nem lezárt, nem határozott, és hogy egy és ugyanazon regös-énekben az A^5 formula és A együtt sohasem fordulnak elő. A 4.sz. minta motivumai a 6/h sz. finn dallamban is előfordulnak, szintén quintmagasságban ; ha az ütempárt tonika-helyzetében nem ismernénk, akkor terasz-jellegét alig tudnánk felismerni. Ez az elmosódott quint a népvándorlás korából származó kora-török hatásnak tűnik, olyan rétegnek, amelynek nyomai pl a finnugor nyelvben is föllelhetők. A népvándorláskori török népek quintválaszos dallamalkotás - módját a finnség legtöbb népe el tudta kerülni, - a lappok zenéjében csak egyetlen példa van belőle / Launis: Lapp.... 55/a sz. /.

378

Az alaphangnemben felhangzó és a 3/c sz. siratóval megegyező 4/a sz. regös-töredék a magyar anyagban már csak ritkán fordul elő; azonban számtalan dallamegyezés mégis azt bizonyítja, hogy csak ez lehetett a finnugor népdallam. A finn példa a 4/d sz. teljes sirató-makémával, ugyanugy mint a 3/a-b sz. észt is itt is azt bizonyítják, hogy a 4/a-c dallamok / valamint a 3/c-g/ a sirató-tő első részének / S_1 / változatai.

Az 5/4-es ütemű finn dallam a Kalevala moll-jellegű fődallamának dur-jellegű formája; A.Launis,

karél kötete ²⁵ sok változatot tartalmaz belőle. 3. és 4. példacsoportom is annak bizonyítéka, hogy a Kalevala közismert 5/4-es üteme két 2/4-es ütemből származik. A dallamnak itt is engednie kell a szövegnek: meg kell oszlania, hogy a nyolcszótagu vershez illeszkedjék. Annak oka, hogy a két utolsó szótag megnyúlik, talán a Kalevala-sorok párhuzamos előadásmódja lehet: két egymással szemben ülő énekes átveszi egymástól a dallam fonalát és lassított tempóban ilyen előadás gördülékenyebben halad, mint a pergő nyolcasokban. Az összehasonlító dallam-analízis tehát a Kalevala-probléma bizonyos kérdéseire is fényt deríthet.

/ 5. Kotta /

Ez a négy párhuzamos dallam képezi az előző 3. és 4. sz. példacsoport " moll " - változatait; felmerül azonban a moll-terz probléma. Jellemző, hogy a sirató-tő terce meginog, mintegy igazolva, hogy ez a hang rendszerben bizonytalan létező. Ez a jelenség megye népzeneben jól ismert: a dunántuli terület ³⁷ ingadozó terce, amely egy és ugyanazon énekes előadásában, sőt ugyanabban a dalban váltakozva és céltalanul mint nagy, kicsi vagy semleges terc hangzik. Regösénekeink gyűjteményében a tercek bizonytalanságának alig találjuk i r o t t

nyomát, mivel ezeket az egyes kutatók csak egy esetleges hamis hangnak tartották; amióta azonban ez a dunántuli népzenei sajátosság általánosan ismertté vált, a kutatók részéről egyáltalán nem jelzik. Csupán Bartók B. fonográf-jegyzeteiben találhatunk nyilatkat a terc fölött : Magyar Népzene Tára - Corpus Musicae Popularis Hungaricae, II. Nr.806, 871. A gyűjtők " csupán magyarították " a regös-énekeket mint dur-hangsorukat, holott ezek tulajdonképpen bizonytalan terccel rendelkező hangsorok, amelynek helyi okát még senki sem tudta megnyugtatóan megmagyarázni.

/ Kotta /

Az 5/f sz. finn melódia tulajdonképpen az 5/b sz. regös-példa második felével is párhuzamos; a dallam rokonnépi vonatkozása még moll-formájában sem kivételes jelenség. Hasonlítjuk mégis össze a példa első felét a 3/i sz. lapp juoigos-sal ahol szintén egy 5. hangközre lépő kadenciát találunk, de terc-nélküli hangnemben hasonlitsuk még össze a 3/e sz. megjegyzéseivel.

Miután tehát a regös-énekek főtipusának számtalan finno-ugrisztika rokon dallama került elő, célszerűnek látszik a tájékozódás a terc-problémáról a rokon-népi jelenségekben. A dallamhasonlósá-

gok megállapítása után már nem meglepő, hogy a bizonytalan terc jelensége ma j d n e m m i n d e n f f i n n o - u g r i s z t i k a n é p z e n e i g y a k o r l a t á b a n f e l l e l h e t ő . Ez a vonás a régi finn, észti, vepsz és mordvin népzeneben és valószínűleg a lapp és zürjén zenei gyakorlatban is megtalálható, és utalás van rá az osztyák és vogul népdal-közlésekben is. A f i n n népzene intonációjára vonatkozóan érdekes referátumot találtam a Groveschen angol Zenei lexikonban. A helsinki zenetudós A. Rudniew, adatai szerint " az a legujabb nézet, hogy a finn pentachord s e m l e g e s , tehát a modern zenei értelemben sem dur, sem moll nem volt, olyan értelemben, hogy az intonáció ingadozó és bizonytalan hangmagasságu volt." ³⁸ A. Rudniew nem hivatkozik tapasztalati tényekre és bizonyítékokra, a nemzetközi hírű zenefolklorista recenzióját mégis megalapozottnak kell tartanunk. A. Launis észti runo-publikációjában számtalan helyen jelöli a bizonytalan tercet. ³⁹ A kis vepsz nép zenéjéből szintén hasonló konkrét adataink vannak. A. O. Väisänen a novgorodi kormányzóság vepsz falvaiban 1916 nyarán kanteleket gyűjtött, melynek 5-6 huru elődje a legrégebbi finno-ugrisztika hangszerek egyikének tűnik. Egyik idős vepsz korvali hangszerjátékos úgy

hangolt, hogy dalai pentachordban s e m l e g e s t e r c r ő l hangzottak fel.⁴⁰ A.O.Väisänen mássutt is hasonlókat tapasztalt. M o r d v i n népdalgyűjtésének majdnem minden fonográffal rögzített dallamában van terc-probléma, néhol még oly rendszeresen is, hogy az egyetlen, a violinkulcs után elhelyezett jel egy speciális, csak a tercre vonatkozó előírás.⁴¹ A l a p p o k érdeklődése a dur-hangnem iránt / a nagy terc / sem lehet igazi, ha A.Launis könyve előszavában ⁴² kénytelen volt megállapítani, hogy a lappok, noha jó a hallásuk, és az idegen számára teljesen egyformának tűnő dalaik kis különbségeit jól felfogják, mégis bizonytalanul intonálnak. A.O.Väisänen a Svédországban lakó lappok⁴³ dalaiban ezt az ingadozást gyakran a tercre vonatkoztatja és a fonográf-felvételek alapján a kottákban is jelöli. M.I. és S.A. Kondratjev kis zürjén gyűjtésük előszavában szintén a bizonytalan intonációra utalnak,⁴⁴ anélkül azonban, hogy közelebbi magyarázatot adnának. A magyar népzene kutatók előtt már régen ismert, hogy Dunántulon / ahol a magyarság egyetlen finnugor törzse, a Megyer nemzetség telepedett le / végig bizonytalan tercet és szeptimát énekelnek.

Ezt a jegyet minden finnugor népnél célkutatásokkal végérvényesen tisztázni kellene, mivel kéz-

381

zelfekvő, hogy közös népzene-sajátosságról van szó. Ha azonban ennek a bizonytalan tercnek az okát kutatjuk, / a magyarságnál a szeptimét is /, akkor szembeötlik a lappok hangrendszerének a statisztikája / lásd a 3. sz. példánál / és abban majdnem az első helyen a So - pentatónia, a következő skála jelentésével:

/ Kottasor /

Hiányzik belőle tehát a 3. és 7. hangköz, azok a hangok, amelyek a finnugor népek bizonytalanul intonálnak. Ezek szerint az én következtetésem természetesnek tűnik; nevezetesen az, hogy a finnugor népek ősidők óta előnyben részesített hangrendszere a So - pentatónia lehetett. Amikor aztán a dur-hexachordra álltak át, a terc idegen hangnak jelent meg, amely nem találhatta meg pontos helyét a hangsorban. A So - pentatónia nagy hullámokat kavart a finnugor népek felfogásában - a tapasztalatok szerint hullámzása még ma is érezhető. Ez magyarázza meg például a magyarság egyik, szövege szerint ősinek tartott, regös-misztériumának "modern" hangnemét, / l.MNT II. 857 /, amelyben az állandóan hangsúlyos 6. hangköz ennek megfelelően a főhang, míg a hangsúlytalan helyeken megjelenő dur-terc csupán egy p i e n - hang.

A finno-ugrisztika dur-hexachordban elrejtett és ma is ható So - pentatónia adja azt a nagy különbséget, ami a finnség zenéjét az indogermánok dur-moll-hangnemű funkcionális zenéjétől elválasztja. Ha tehát egymáshoz hasonló motivumokat, dallamjárásokat vennénk észre, a hosszú egymásmellett-élés ellenére sem lehetnek ezeket kritikátlanul azonosnak tartani, mert feltehetően mégis különböző jelentésük van a finnek és az indogermánok szempontjából.

/ Kotta /

Az alulról elért első kadencia / S_1 / vonatkozásai és a bizonytalan terc miatt az 5/g-i példacsoport is, amely a két Kalevala-dallam között egy magyar siratótöredéket mutat fel, ide tartozik. Dolgozatom összehasonlító példái közül a fődallam a Kalevala 5/4-es ütemében a 4/d, 5/g, 5/i és 8/e számokban fordul elő, és dallampárhuzamaival azt igazolja, hogy a finnek nagy eposzának dallamterjedelme ugyanúgy a közös ősrégi sirató-típusnak a leszármazottja, mint a magyar regös-ének. / Hasonlítsd össze még a 3. és 4. példacsoport dallamaival/ .

A.Launis karél kötetében²⁵ előforduló dur Kalevala-dallamainak / tulajdonképpen bizonytalan terccel / nagy tömege, és ebben a tanulmányban közölt változatai arra utalnak, hogy éppen ez a típus a ré-

gebbi, míg a 5/i-ben bemutatott, az egész világon ismert moll-formájú későbbi történeti fejlődésü, és új stílust jelent a Kalevala-melodikában.

Ez a moll-formában történő kifejlődés két módon mehetett végbe. Az első az, hogy a sirató-tő / S_1 / elsőrésze önállóvá vált, és ismételt recitálása a moll-tonalitást szuggerálta - valószínűleg skandináv hatás következtében. A dallamfelépítés régi elve mégis azt kívánta, hogy a 2. fokon kadenciáló dallamsor, amely ebben a tonalitásban már fríg jellegű, az elé kerüljön. A balti finnek népdalanyagában ez a típus ténylegesen nagy mennyiségben fordul elő. Jó példa a sirató-dallam-tő első részének makacs ismétlésére A.O.Väisänen, karél siratója A. Launis könyvében /Runosävelmia II.8.sz./, ahol 10 első dallamsor / S_1 / mellett már csak 2 zárósor / S_2 / fordul elő, de mégsem befejezőnek.

A moll Kalevala-típus kialakulásának második módja a finnugor "neutrális" terc feltételezett elmélyítése a fejlődés folyamán. Ebben az esetben az 5/h sz. magyar siratót és az 5/i sz. Kalevala-dallamot közvetlenül is kapcsolatba hozhatjuk, ami szintén a két példa dallamvonalának nagy hasonlóságát teszi lehetővé. Ez a hipotézis azonban függ a finnugor bizonytalan terc alapos vizsgálatától és természetének

alaposabb megismerésétől.

6.

/ Lásd a kottapéldát /

6.sz.példacsoportom középpontjában g/ alatt áll az un. " Erdélyi regös-ének " ; h/ alatt ezt egy finn dallam követi, amelyet 8 ütemen át tartó ritmusával és szerkezetével, valamint 5 1 kadenciája szerint közeli variánsnak kell számítani. Amikor én a továbbiakban ezt a két példát fődallamoknak nevezem, ez nem fejlődéstörténeti értelemben történik, hanem kizárólag saját, erre a dallamtípusra vonatkozó, bizonyítási módszerem szempontja szerint, mivel ennek a dallamtípusnak az életrajzát három példacsoportban a/ - j/, k/-r/, és s/-z/-ig, észt, finn. lapp, votják és magyar dallamok segítségével, a legfejlettebb formától vissza a kétütemű dallammagig adom meg. A finnugor összehasonlító zenefolklór kezdeti szakaszában egyelőre csak a " dallamok teljes egybehangzásában " hisznek, noha ennek tulságosan óvatos felfogásnak egy alapvető hibája van. Ugyanaz a helyzet, mintha a nyelvtudományban egyedül a mondatok megegyezése érvényesülne a rokonság bizonyítékaként. Aggodalmunknak kell kifejezést adnunk, hogy

383

/ Kotta /

384

teljes dalok kollaudálása történetietlen szemlélet-

mód eredménye, amely nem számol a változás és fejlődés törvényszerűségeivel. Az ilyen régen egybehangzó dallampéldáknál éppen ezért jogos az irodalmi úton végbement átvétel lehetőségét is érinteni, és ezt csak a változatokból következő tipikus jelleg, valamint a fejlődéstörténeti bizonyítékok tudják ellensúlyozni.

Az erdélyi regösének és finn párhuzama finno-ugrisztika dallamot alkotnak, amelyet a 14 szótagu "kolomejka" vagy kanásztánc / a nyugati terminológiában vagássdal, az arab prozódia jelölése szerint "Ramal" a neve / táncritmusába építettek bele. Erről az egyenletes nyolcasokban továbbhaladó és kadenciájában negyedekben kiszélesedő ritmusról állapította meg a zenetudomány még röviddel ezelőtt, hogy a nyugat-, közép-, és keleteurópai népzene terméke, amely Kelet-Európában a pásztortáncok, hajdutáncok és ungarésca területén élte ki magát, és a 16.sz. írásos emlékei szerint a Nyugat hangszeres zenéjében nagyon divatos volt.⁴⁵ A legújabb kor egyik marokkói berber népdalgyűjtéséből már ismert, hogy ezt a ritmust Észak-Afrikában is általánosan használják,⁴⁶ és még hozzáfűzhetem, hogy Észak-Európa finnugor népeire is jellemző / pl. 22 lapp és 83 észti és igen sok különböző szótagszámú finn példányt tartok nyilván/.

A ritmus-séma maga tehát bizonyára elsődleges táncritmus, minden megkülönböztető jelleg nélkül.

Ha tehát enne a "Kolomejka" dallammintának a dallam és szerkezeti részét tekintjük, a következőt tapasztaljuk. Az s/-z/ ütempár-csoporton kívül tipológiailag két nagy és egy kisebb változat-csoport jelenik meg: I. az ötödik hangközről induló; II. a 3. hangközről induló és III. az 1. hangközről induló család. A két első közös jegye a két hosszú dallamvonal, amelyek egyike egy völgyvonal alakítása után az ötödik hangköz kadenciális hangjára lép fel, míg a másodikharadában az elsőt imitálja és aztán a tonikára, mint valódi záróhangzatára tér vissza. Vizsgáljuk azonban mindkét fődallamunkat a finno-ugrisztika, mozaikszerű zenekultúra szemszögéből, nyilvánvalóvá válik, hogy itt nem kétsoros, hanem négy soros dallamokról van szó, amelyek a sirató-ősdallamból fejlődtek ki. A 6/c.sz. észt-melódia ugyanis közeli változata a mi fődallamunknak; első sora a 2/b észt. lapp dallam első felével, amely a sirató-tő első tagja, megegyezik / 1. a 2.sz.példacsoportnál /. Ugyanez rejlik a 6/ e sz. és 6/f sz. finn, a 6/m és 6/o észt és végül a 6/z sz. finn dallamban. Maga Szabolcsi B. a 6/f sz. finn dallamot a magyarság népvándorlaskori, rokon dallamának nevezte.³³ Ennek a típusnak a harma-

dik sora megismétli az elsőt, a negyedik sor azonban zárókadenciájával 1 a sirató-tő / S₂ / második tagja. Ez derül ki az erdélyi főmelódia és az észtdallamok záróhangzatainak összehasonlításából.

I. A q u i n t b ő l k i i n d u l ó dallam-típus két változatban jelenik meg: 1. a székely fő-dallam változatában és 2. a finn fő-dallam változatában.

1. Az erdélyi fő-dallam típusváltozata az első taktusban azonos szinten a quint körül mozog, - ilyenek a következő melódiák első ütempárjai: a 6/c, 6/d sz. észtté, a 6/e sz., 6/f sz., 6/t sz. finn, a 6/v sz. lappé és a 6/a, 6/b, 6/k és 6/u sz. magyar dallamoké. A 6/a sz. melódia sémája az 1680-ból származó Vietorisz-kódexből már megegyezik az indogermán dallamvilággal.⁴⁷ Érdekes, hogy a 6/f finn dallam második felét a 6/v-x-y lapp és magyar ütempárokból újra megtaláljuk; ezek utóbbiak a primitív melódiámagig haladó változatsor végén állnak.⁴⁸ Ide tartozik ama finn daloknak első fele amelyeket K o d á l y Z. " A magyar népzene " c. könyvének 12.sz.jegyzetében említ: Laulusävelmiä Nr. 3301, 3304 és 3204 / 1.itt 6/t alatt /.⁴⁹ Vannak a magyar anyagban az o k t á v b ő l i s k i i n d u l ó példák, ezek

/ Kotta /

mégis, mivel az első hang után a quintre ugranak, a quintből kiindulókhöz tartoznak. Ilyenek a MNT második kötetében a 369 és 655 sz. dallampéldák és a 644-707. a negyedik kötetben.

2. A finn fődallam az oktávon mozog, ahová már az első ütemben lépett; képletét a siatü-tü / S_1 / első tagjának egyik leszármazásaként 4.sz. példacsoportomban már megismertük. A dallamképlet itt quintpozícióban van, továbblépő strukturája miatt azonban alig számíthatjuk terasztnak; sokkal inkább a monoton jellegű dallamszerkezetben egyfajta határeset. Ugyanezt a hatást keltik a 6/i sz. regös-dallam és több magyar változata. A 6/j sz. votják dallam azonban az 5. hangközre felépülő soe pentaton törzshangokat oly erősen hangsúlyozza, hogy a hangnembéli kétrétűség már szembetűnik, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy dallam itt nem közölt folytatása - más motivumokkal - az a ' hangon a re - pentatóniában végződik. Ebben tehát egy negyedelő hangnemű kétrétegűség él, amely talán nem is népvándorláskorabeli török hatás, hanem paläo-ázsiai hagyomány. Az ugor népeken kívül /vogul-osztyák-magyar/ a finnség más népeinél ezt rendszerként nem tudtam föllelni.

/ Kotta /

387

/ Kotta /

388

II. A t e r c b ől k i i n d u l ó variáncsoportot 6/k-o és 6/s alatt találhatjuk; ezt a típusvariánst Magyarországon mint " erdélyi vánkostáncot" vagy " párnatáncot " ismerik / 1. MNT III/B 197-202.sz./ és a gyermektáncok közt is sok példányban fordul elő / 1.MNT I. 1019-1029 sz. / A magyar etnikumot körülvevő délnyugati és északnyugati szlávság dalkincsében 8 változatot / Kuhac I. 132-135., III. 1001-1003. és Slov.Spevy III.419./ ugyanúgy a magyar dallamanyag kisugárzásának tart-
hatjuk, mint ama 8 román táncot, amelyeket Varga L. az Ethnográfia c. folyóiratban közölt. ⁵¹ A szláv és román dallamkapcsolatot másként nem is magyarázhatjuk. A tercből kiinduló melódika ezt figyelembe sem véve éles ellentétben áll a so - pentaton rendszerrel, ezért ebben idegen, talán ós-indogermán hatás nyilvánul meg.

III. Az e l s ő h a n g k ö z r ől k i i n d u l ó változatot itt csak két dur-terc ambitusban álló észt példány / 6/p-r/ képviseli. A jellegzetesség hiánya x már érintkezési felület a nemzetközi dallamokkal. Annál tipikusabb azonban az ide tartozó 2/d észt "kolomejka", amelyben a sirató-tő két tagja világosan felismerhető.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a két fődallamon kívül 9 észti, 4 finn, 2 lapp, 1 votják és 7 magyar dallam és változataik ama gazdag finn-magyar dallamkört képezik, amelynek motivumait a finnság sok más dallamaiban szintén fellelhetjük. Ezek az ütempárok a sirató-ősdallam változatai, amelyek különböző hatásokról érvényesülése közben fejlődtek ki: belőlük sokféle dallamegység keletkezett, amelyeket mi egymásután fel fogunk ismerni. Mi is osztozunk tehát W. Wioras abban a véleményében, mely szerint a dallamos formák élettörténetében döntő jelentőségű az alacsonyabból a magasabb szervezetekbe lépő elhalás.⁵² Kiesik tehát az a feltétel, hogy a finn népzeneben levő finn fődallam irodalmi közvetítés eredménye lenne. Mint ahogy az a változatsorokból kiderül, nemcsak a finneknél, hanem az egész finnugorságnál ez szerves fejlődés. Eddigi kutatásaim következményeként ez a dallamtípus formáját tekintve a finnugorság legfejlettebb népzeneje, mivel benne a négysoros dalformát igyekezett megvalósítani szegényes eszközeivel. A keletre vonult ugor-magyarság használatában ez a dalforma még tovább fejlődött; a török pásztornépekkel való együttélés ugyanis átalakította a magyarság zenei formaérzékét, úgy hogy a finnségnek ezt a legnagyobb dalfor-

máját is csak kétsorosnak érzékelve azt ázsiai módon egy quinttel mélyebben megismétel; így tudott ama nagyobb négysoros formához eljutni, amit például a MNT. III/B 2o2 sz. dallamában találhatunk.

388

/ Kotta /

39o

/ 7. Kotta /

A 7.sz. dallampárhuzamok szorosán kapcsolódnak az előbbi tárgyalt erdélyi regös-dallam variánsköréhez; a 7/b sz. dallamot már Szabolcsi B. is bemutatta.³³ A 7/a-b sz. magyar- finn párhuzam szerkezete szerint két tagból áll; a hasonlóság csupán a két szélső ütempárra vonatkozik; a szerkezet hasonlóságát azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az első ütempár 7/c sz. lapp megfelelőjén kívül a következő, már ismert ütempárok tartoznak ide: a 6/d sz. észt, a 6/b sz. magyar és a 6/f sz. finn, továbbá az a példacsoport, amelyet én 7/e-i sz. alatt mutattam be. A zárósorral / az ütempárral / párhuzamba állított 7/d sz. lapp példán kívül a 3/h-i sz. lapp juoigos második felét is ide számíthatjuk.

Az 7/e-i sz. lapp-magyar-mordvin - észt ütempárok a 6/t-z sz. finn- magyar- lapp dallamsorokkal azt bizonyítják, hogy ezek a motívumok mint A+A kétsoros primitív dal is élnek, egyúttal azonban

magasabb összefüggésben is jelentkeznek / pl. 6/ g-h/. Legrövidebb formájukban és egyszerűségükben ezek a motívumok a nemzetközi dallamtagokhoz hasonlítanak; Kodály Z. jellemzése két gyermekdal-motívumról: " a nemzeti sajátosság vonásait inkább a ritmusban és nyelvjárási összefüggéseiben találjuk meg; mégis két alapmotívum egyesül egy nagyobb egységben, egy öt-hat hangból álló dallamban, így mélyreható különbség derül ki az indogermán és ugor-török népek között " 53

ezekre is teljes mértékben vonatkozik. Ilyen jellegű újabb egységet jelent a 7/a-b sz. magyar-finn rokon dallam is.

391

/ Kotta /

8.

8.sz. példacsoportom a siratódallam-tő mindkét sorát tartalmazza / $S_1 + S_2$ / lapp-észt-mordvin- magyar - finn változatokban. A minta a 2.sz. alatt bemutatott alapformától annyiban tér el, hogy az első dallamsor véghangzata a 2. kadenciával egy quartugrással tovább lép. A 8/a lapp és 8/d magyar regös-töredék a legrégebbsnek látszanak, mivel ezekben ismét ugyanaz a so - pentaton hangsor jelenik meg, amit a finnugor népek bizonytalan tercü hangsorával mint ősi zenei beállított-

ságuk maradványaként észleltünk / 1. 5. sz. példacsoport/. A lapp és magyar példák első és harmadik ütemének végén levő terc ugyanis csupán egy megjelenő pien-hang, hangsúlytalan helyen. A többi példában a so - pentaton hangsor már meglehetősen elmosódik.

Nem véletlen, hogy Diószegi V. a rokon népek néprajzának és történelmének egy módszeres összehasonlításában a magyar sámánok rituális énekének szövegemlékéte a "Haj regő rejtem!" refrénjében véli újra megtalálni.⁵⁴

/ Kotta /

Vallástörténeti munkájában éppen a Dozmat-ból való 8/d sz. regös-dallam szövegrefrénjét hozza fel, amely so - pentaton karakterű és finn jellegű. A rokon tudománynak ez a megállapítása azt a kérdést is fölveti, milyen lehet a kapcsolat ennek a szövegrefrénnek mai népies dalla ma és ama sámánok által tevékenységük közben énekelt dallamok között.

A kérdéses szövegrész a következő összehasonlító példáimban előfordul : 5/b, 5/e, 8/d és 8/f második rész /. Ezek közül csak a 8.sz. példacsoportomnak van lapp dallam-párhuzama ; ez azonban következtető módszerem szempontjából fontos összefüggés. Ez a

393

dallam ugyanis egyike a közös finno-ugrisztika sira-
tő-melódikából származó, jellegzetes kétsoros juoigos-
oknak, ősi funkciója szerint " rituális zsoltár :
varázsdal vagy ima az elhalt ősök felidézésére, aki-
ket a lappok imádnak, segítségül hívnek és kiengesztel-
nek. A szellemek nem veszik figyelembe az emberek kö-
zönséges beszédét, felfigyelnek azonban a rendkívüli
hangokra és szavakra. Ezért tartottak fenn a juo-
igos-ok szövegére a mindennapi szóhasználattól eltérő
szókincset. Lefordítása kívülállók számára tilos, a
lapp férfiak azonban már legzsengébb gyermekkorukban
megtanulják".⁵⁵ Az ábrázolás természetesen egy régi
állapotot tükröz, amit a tudomány a 17.sz. óta, ami-
kor a lappok még a sámánizmusban éltek, számon tart.
Áttérésük a kereszténységre csak a 19.században kö-
vetkezett be s a skandináv félsziget egyszerűbb
svéd és norvég lakossága még a közelmúltban is va-
rázslóknak tartotta a lappokat.⁵⁶ A.Launis a juoi-
gos-ok ilyen szerepét 1904-1905-ben már nem találta
meg; lehetséges azonban, hogy az idősebb adatközlők
szégyenérzetükben eltitkolták a mélyebb kapcsolatu-
kat a 21 éves gyűjtő elől.

Diószegi V. szerint a finnugor és török jellegű
sámánizmus a nyugatitól lényegesen eltér, és egy
eurázsiai térképet is közöl, amelyen elterjedésének

európai csúcspontjait a lapp és magyar nép jelentik. 8.sz. példacsoportomból látnivaló, hogy a Dozmat-ról alvó regös-refrén dallama hasonlít a 8/a sz. lapp juoigos dallamához, valamint a velük bemutatott észti- mordvin- finn párhuzamos példákhoz. Ennek alapján bizonyítottan látom, hogy a Doz mat-ról való regös-refrén mai népies változatában ősrégi finno-ugrisztika dallamot hordoz. Amennyiben azt tapasztaljuk tehát, hogy a lappok sámánritusa ugyanabból a dallamkörből merít, mint a dozmati regösénekünk szövege, akkor komplex bizonyítékot szerzünk arra vonatkozóan, hogy a mi 8/d sz. regös dallamunk - esetleges jelentéktelen eltérésekkel - a magyarság finno-ugrisztika sámánjainak is r i t u á l i s d a l l a m a lehetett. Mivel a magyar népzenenek legősibbnek tartott rétege mégis tulnyomóan török jellegű / la - pentaton ereszkedő terasz-szerű szerkezet négy dallamsorral/, valószínűtlennek kell tartanunk, hogy ezt a dur benyomását keltő, kétsoros primitivebb / tulajdonképpen so - pentaton, pien-hangu / dallamot a sámánok az egész országban énekelték volna. Ennek a dallamnak a használata ma is szűkebb területre korlátozódik, mégpedig a Dunántulon Vas és Zala megyékre. Ennek település-történeti okai lehetnek, amelyeket a további-

akban még kutatni fogunk. A magyar népesség egykori finnugor és török kettősége valószínűvé teszi, hogy a török elemnek saját sámánjai voltak, akik szintén hagyományos, az ugor-magyartól mégis eltérő dallamokat használtak. Véleményem szerint Diószegi V. tehát csak az u g o r sámánizmus szövegemlékét találta meg a regös-ének refrénjében.

394

A rokon török népek dalkincsének alapos áttanulmányozása talán egyszer kulcsot ad a kezünkbe, amelynek segítségével a tiszántuli területek egykori, törökösen csengő sámánénekeit meg tudjuk fejteni. Az utolsó magyar pogány felkelés / 1601 / történetéből, melynek vezetője a Békés megyei Vata fia János volt, tudjuk, hogy sámánjai énekes szertartásaikat fából készült emelvényen végezték. Ezeknek a szertartásoknak rejtett népies hagyományát bizonyítják a 700-800 évvel később két Békés megyei é n e k e s "táltos" /sámán/: Suppony András / 1721 / és Csuba Ferenc / 1801 / ellen vezetett eljárások jegyzőkönyvei. ⁵⁷

A tiszántuli sámán-énekek vizsgálata tehát igen kívánatos lenne. A dunántuli sámánizmus szétesése még 998-ban következett be, amikor az Árpád-házból való Koppány Somogy megyében vereséget szenvedett. Sámánjai, a "regösök" és utódaik az ott gyorsan elterjedő kereszténység alatt utazó, a pogány hagyományokat

ápoló vándorénekesekké váltak, akiket Szent István 1000 körül megrendszabályozott és az eszetergomi káptalanság fennhatósága alá helyezett. A jelentősebbeket közülük később a királyi udvarban regisztréramesterekké szervezték, s mint ilyenek tevékenykedtek kb. 1347-ig.⁵⁸ A népszokás ennek a vándorkornak szövegtörédekeit a téli napforduló különböző eredetű szokásaiban őrzi. Így magyarázható, hogy a regös-ének 14 változatának szövegrészeiben a szétesett dunántúli sámánizmus hangja rejlik; mindegyik közül a legjellemzőbb a Vas megyei Hegyhátszentpéterről való példány / I.MNT II. 785. /:

/ Eredeti szöveg / :

" A csatári templom
a mi házunk lehetne,
benne való szent oltár
mi asztalunk lehetne,
misemondó ruha
mi abroszunk lehetne,
benne való szent kehely
mi poharunk lehetne,
haj, regö rejtem ! "

A honfoglalás-kori településkérdés tisztázásának szükségessége a népzene-kutatás területén

most merült fel először. A regös-ének csak egy részét képezi azoknak a dallamoknak, amelyek a finnugorság dallamvilágával érintkezést mutatnak. A megfelelő magyar dallamok lelőhelyeinek többsége Eger-Pécs városának vonalától nyugatra esik, tehát főleg a Dunántulra és az Északnyugati Felvidékre. A jellegzetes erdélyi regös-ének Udvarhely megyében idegen zenei elem, importfolklór ; Sebestyén Gy. ²⁵ lapon keresztül azt kívánja bizonyítani, hogy a 11. században az Alföldön és a Maros völgyén át keletre vándorolt déldunántuli határórség vezette be a "regölés" szokását Erdélyben.⁵⁹ Ha most a dunántuli lelőhelyek finno-ugrisztika zenei kapcsolatait a honfoglalás korának településviszonyaival összhangba kívánom hozni, el kell fogadnom Németh Gy. eredményait a magyarság őstörténetére vonatkozóan.⁶⁰ Megállapítása szerint a honfoglaló magyarság egyetlen nagy finnugor és hat kisebb török törzsből állt, melyek nyelvi összeolvadása csak röviddel a honfoglalás előtt mehetett végbe. A történelem azt bizonyítja, hogy a török népek hajlamosak nyelvüket feladni, de dallamaikat nem / mi is megéltük ugyanezt a jászokkal, kunokkal és besenyőkkel /; inkább átadták ezeket az egyetlen finnugor, Megyer törzsnek; az átváltozás a moll-ba és pentatóniába a mai napig érez-

hető⁶¹, - ami a finno-ugrisztika zenei kapcsolatok felismerését legalábbis megnehezíti. A zene átváltozása mégis sokkal lassabban megy végbe, mint a nyelv, ezért remélhetjük még egy-egy őstörténeti kérdés népzenei magyarázatát.

A zenei finno-ugrisztika eddigi tapasztalataival az a történeti kép, amit a Magyar Történelem első kötete a törzsek letelepedéséről tartalmaz, egybeesik.⁶² E szerint magyar törzsek régi települési szokásaik szerint külön-külön szálltak meg egy nagyobb területet. A fejedelmi törzs, Megyer a középső Duna mindkét partján telepedett meg, megszállta Csepel szigetét, a Solt körüli területeket, a Pilis-Vértes közötti és a Bakonyt övező földeket, a későbbi Fejér, Veszprém, Tolna, Somogy és Bodrog megyék térségét, tehát a Dunántul legnagyobb részét. Vas és Zala megye területére Vérbulcsú nemzetsége került, Eger-től keletre és nyugatra Aba nemzetsége, Csallóköz Huba és Lél törzseinek földje lett, ezek közül valók a 955-ös augsburgi vereség hét megcsonkított énekese. Ez lenne körülbelül az a terület, ahonnan a finno-ugrisztika dallamvilág mai párhuzamos példáinak nagy tömege kikerült.⁶³ Ennek a területnek egy szűkebb részéről származnak azok a regös-dallamok is, melyek főtipusai eddigi példáimnak megfelelően magukon vise-

lik a finno-ugrisztika dallamrokonság jegyét.

A magyar népzene kutatás eddigi általános ismerete szerint a regös-ének / a többé-kevésbé ismert eredetű magyar népzene dallamai közt / megmagyarázhatatlan eredetével egyedülálló; a mai napig sem sikerült az igen tiszta vonalvezetésű dallamainak valódi megfelelőit fellelni. Ezzel szemben tanulmányomban 24 magyar regös-dallam 46 rokonnépi dallammegfelelőjét / 11 lapp, 11 finn, 17 észt, 3 mordvin, 2 votják, 1 zürjén és 1 osztyák dallamot / mutattam be. Mindegyik három nagy dallamcsaládba tartozik, az összes azonban az eredeti sirató-dallam-töből származik. Vannak variáncsoportok, amelyek csak az egyik felét variálják / 3-5.sz. / mégis a hozzázáródott kétszótagos példák eredetük igazi forrására mutatnak. Véleményem szerint tehát sikerült bebizonyítanom a regös-ének közölt fődallamainak finnugor eredetét. Ez természetesen semmi esetre sem jelenti azt, hogy a regös-éneknek nincsenek kölcsönzött dallamai. A néprajzosok már rég megmutatták, hogy a regös-éneklésben több szokás összeolvadásáról van szó, ami a dallam átvitelét is magával hozta. Ezekkel az átvett dallamokkal nem tudtam foglalkozni; ez tudniillik külön tanulmány tárgya; a zenei finno-ugrisztika szempontjából nézve minde-

nekelőtt az újabb finnugor zenei tapasztalatokat kellett a korábbi megállapításokkal szembesíteni. Ennek folyamán szűkebb érvényű következtetéseket is le kellett vonni. Pais D. írja egyik filológiai kutatásában, hogy a magyarsamanizmust "regösség" őshitnek / tehát regös- vallásnak / nevezték.⁶⁵ A lapp juoigosokkal és más finn példákkal egybehangzó regös-dallamok tehát a dunántúli Megyer-törzs ősvallásának rituális énekei.